

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2017/1

yıl: 8 cilt: VIII sayı: 16

Semerkandlı Hanefi-Mâturidî Âlim Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ve Bazı Hadis Meselelerine Yaklaşımı

Mehmet Sait UZUNDAĞ*

Özet

İlk dönemlerden itibaren usûl ve fıkıh ilmiyle uğraşan Hanefî âlimler hadisle ilgili temel meseleleri ele alan müstakil eserler kaleme almamış olsalar da hem hadisleri anlamaya ve yorumlamaya yönelik ciddi çalışmalar yapmış hem de hadisle ilgili meselelere yoğun bir şekilde katılmışlardır. Özellikle Usulü'l-fıkh tarzında yazdıkları eserlerde "ahbar", "sünnet" adlarıyla müstakil başlıklar altında hadis ve sünnete yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır. Usûl alimleri, bazen ilgili konular hakkında açıklamalar yaparken bazen de diğer mezheplerin ilgili konular hakkındaki görüşlerini tenkit ederken aynı zamanda daha çok kendi mezheplerinin görüşlerini yansıtırılar. Biz de bu çalışmada, hicri V. asrın sonu, VI. asrın başlarında Semerkand'da yaşamış ve Mâturidî geleneğe mensup Semerkandlı kelamcı ve Hanefî usulcülerden biri olan Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî'nin *Kitabun fi Usuli'l Fıkh* adlı eserinde bazı hadis meselelerine yaklaşımını irdeleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Lâmişî, semerkand, Hanefî, usul, hadis/sünnet

Hanafi-Maturidi Scholar of Samarkand Mahmoud b. Zaid al-Lâmisi and His Approach to Some Hadith Issues

Abstract

Although the Hanafi scholars, dealing with the methodology and the fiqh since the earliest periods did not write up any self-contained works which discuss the basic issues related to hadith / Sunnah, they have made significant studies for understanding and interpreting hadiths as well as have participated intensively in the issues related to hadith. Particularly in the works, written in the style of Usul al-Fiqh, they have made explanations in terms of hadith and sunnah under the titles of "ahbar" and "sunnah". Methodologist scholars criticise not only the views of some scholars of their own schools but also the opinions of other schools about the relevant issues when making explanations about the related issues but they reflect rather the views of their own schools. In this article, we will examine the approach of Mahmoud b. Zaid al-Lâmisi who lived in the late of hijri 5th century and in the early of 6th century in Samarkand and was one of the Samarkandi Theologians, belonging to Maturidi tradition and of Hanafi methodologists to some Hadith issues in his work titled *Kitab fi Usul al-Fiqh*.

Keywords: Lâmişî, samarkand, Hanafî, usul (methodology), hadith/sunnah

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Ü., İlahiyat Fakültesi, Hadis A. B. D.
sait_uzundag@hotmail.com

Giriş

Hadis/Sünnet, nerdeyse bütün İslam alimlerinin ilgilendiği temel kaynaklardır. İslami ilimlerin bütün dallarında kaleme alınan eserlerin neredeyse hepsinde, konuların izahı veya ileri sürülen görüşlerin desteklenmesi esnasında Kur'an ayetlerinin yanında, hadis rivayetlerine de müracaat edilmiştir. Başka bir deyişle, hadis rivayetleri bütün İslami ilimlerin ortak kullanım alanı olmuştur. Ancak İslami ilimlerle meşgul olan âlimlerin bir kısmı daha çok itikadla alakalı olan hadislerle ilgilenirken diğer bir kısmı ahkâm hadisleri denilen fikhî içerikli rivayetlerle, kimileri de Kur'an-ı Kerim ayetlerini açıklayan kısımlarıyla meşgul olmuşlardır. Ancak sünneti daha çok teknik yönden değerlendirmeye çalışan usul alimleri de olmuştur. Diğer mezheplerde olduğu gibi Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin görüş ve fetvaları ışığında teşekkül eden Hanefî mezhebinde de Hz. Peygamberin yaşam tarzı dediğimiz sünneti en iyi şekilde tespit etme, anlama ve yorumlama yönünde kayda değer çabalar sarf edilmiş, bu bağlamda bazı metotlar geliştirilmiştir. Özellikle Usul-i fıkıh tarzında yazdıkları eserlerde hadis/sünnetin anlaşılmasına yönelik ciddi açıklamalarda bulunmuşlardır. Hayri Kırbaçoğlu'nun dediği gibi Usul-i fıkıh eksiklik ve zaafıyla beraber¹ Kur'an ve Hadisleri/nassları anlama ve yorumlama konusunda bir yöntem olabileceği ve onun nihai amacının, nasslarda mevcut olmayan yorum ve çözümler ortaya koymayı amaçlayan bir disiplindir.² Usülcüler, hadis/sünnetle ilgili görüşlerini açıklarken diğer mezheplerin de konu ile ilgili görüşlerini nakleder. Ancak katılmadığı görüşler varsa onları da tenkit eder. Bu bağlamda hicri V. asrın sonu, VI. asrın başlarında Semerkand'da yaşamış ve Mâturidî geleneğe mensup Semerkandlı kalamcı ve Hanefi usülcülerden³

1 Bkz. M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslami İlimlerde Metod Sorunu* (Ankara: Otto Yay., 2015), 110.

2 Kırbaçoğlu, *İslami İlimlerde Metod Sorunu*, 110.

3 Hanefîlik, Irak dönemi boyunca Mu'tezile ile yakın ilişki içinde bulunmuş, hatta Kerhî, Cessâs, Saymerî gibi Iraklı Hanefîler'in Mu'tezilî eğilimler taşıdığı iddiası yaygınlık kazanmış olsa da, V. (XI.) asrda Mu'tezile'nin artık sapkın bir fırka iddiasıyla dışlanması ve ehl-i hadis ile Eş'arîliğin güçlenerek ağırlıklı bir kısmını teşkil et-

biri olarak bilinen Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî de *Kitabun fi Usul'il Fıkh*⁴ adlı eserinde "ahbar"⁵ adlı bölümde hadis konularıyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Biz onun bu konular hakkındaki bazı görüşlerini diğer bazı Hanefi usülcülerin görüşleri ile kıyaslamak suretiyle nakledeceğiz. Bu görüşleri nakletmeden önce onun hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermenin daha uygun olacağını düşünürüz.⁶

1. Hayatı

Son dönemlere kadar Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî hakkında herhangi müstakbir bir çalışma yapılmamıştır.⁷ Onun hayatı hakkındaki bilgiler daha çok Hanefi-

tikleri Ehl-i sünnet'in temel ilkelerinin tesbit edilmesiyle birlikte Hanefiler de kelâm sahasında kimliklerini belirleme ve Mu'tezile ile ilişkilerini kesme ihtiyacı duymuştur. Bu aşamada, fıkıh ve fıkıh usulü ile kelâm arasında güçlü bir bağ bulunduğu ve usul eserinin müellifinin itikaddaki temel yaklaşımlarına uygun olması gereğine dikkat çekip Hanefi-Mâtüridîliğe dayalı bir fıkıh usulü inşa etmeyi hedefleyen Alâeddin es-Semerkandî'nin özel bir yer işgal ettiği görülür. Bkz. A. Cüneyd Köksal ve İbrahim Kâfi Dömez, "Usûl-i Fıkh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 42 (İstanbul: TDV Yay., 2012), 204.

Ahmet Uğur, "Mâtüridi Zamanında İslâm Âlemine Kısa Bir Bakış", *Ebu Mansur Semerkandi Maturidi (862-944), Ebu Mansur Semerkandi Maturidi Kongresi* içinde (Kayseri: Erciyes Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yay., 1986), 4.

W. Montgomery Watt, *İslam Felsefesi ve Kelâmı*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Pınar Yay., 2004), 167.

- 4 *Kitabun fi Usul'il Fıkh*, sonraki dönemlerde kaleme alınan Hanefi usul eserlerindeki Semerkant Hanefi Meşâyihine dair görüşlerin de kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Murat Sarıtış, "Irak ve Semerkant Hanefi Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi" (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 5.
- 5 Ramazan Özmen usülcülerin Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözlerine 'ahbâr=haberler' demeleriyle ilgili şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivâyet edilen sözlerin çoğunluğu emir ve nehiy kipindeki cümlelerden oluşmaktadır. Bu kipteki cümleler ise haber cümleleri içerisinde yer almamaktadır. Yani usülcülerin tarifine göre emir ve nehiy cümleleri 'haber' değildir. Durum böyle olduğuna göre usülcülerin, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözlerine 'ahbâr=haberler' demelerini nasıl açıklamak gerekir? Bkz. Ramazan Özmen, "Hanbeli Mezhep Fıkıh Usülcülerinin Hadis/Sünnet Metodolojisi", (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 42. Sonra şöyle devam eder: "Hafnâvi bu durumu iki şekilde izah eder: "Hz. Peygamber'den (s.a.v) emir ve nehiy kipinde gelen sözlerin tamamı aslında haber'dir. Bu emirlerin muhatabı, o emir cümlesinde yer alan şeyin vücubu hakkında 'kendisine haber verilen' hükmündedir. Nahiye için de aynı şey söz konusudur. Bu sözlerle Hz. Peygamber (s.a.v) kendisi bağımsız olarak emir veriyor değildir. Gerçekte emir veren Allah'tır. Bu emir işaretleri Hz. Peygamber'in ağzından çıktığında bunlar, Allah'ın emirlerinden nakledilmiş haberler hükmünde olmaktadır." Muhammed İbrâhim Hafnâvi, *Dirâsât Usûliyye fi's-Sunnet'in-Nebeviyye* (el-Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1412/1991), 119-120 (Özmen, "Hadis/Sünnet Metodolojisi", 42'den naklen). Özmen'e göre bu izah tarzının, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözlerinin, yani hadislerinin tamamının vahiy mahsülü olduğu ön kabulünden yola çıkılarak yapıldığı açıktır. Bu konuda farklı görüşler olduğu için, bu izah tarzı da buna bağlı olarak değer kazanacaktır. Özmen, Ramazan, ağıt, s. 42. Hafnâvi, usülcülerin Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözlerine haber demelerinin nedenine dair ayrıca şöyle bir açıklama getirir: "Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözlerine haber denmiştir, çünkü bu sözleri aracı olan râviler nakletmektedir. İşte bu râviler, bu sözleri rivâyet ettikleri kişilere, bunları 'haber verenler' olmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) çağdaşları kendilerine bir emir ulaştığında 'Rasûlullah (s.a.v) bize haber verdi' demiyorlar, bilakis 'Rasûlullah (s.a.v) bize sunu emretti' diyorlardı. Bkz. Hafnâvi, *Dirâsât*, 119 (Özmen, "Hadis/Sünnet Metodolojisi", 43'ten naklen). Ramazan Özmen sonuç olarak şöyle demektedir: Ayrıca Hafnâvi, hadisçilere göre 'haber' kelimesinin 'hadis' kelimesinin murâdifi olmasını da, usülcülerin bu tercihi için bir gerekçe olarak takdim eder. Aslında usülcülerin Hz. Peygamber'in sözlerine 'ahbâr=haberler' demelerinin nedenini 'haber' kelimesinin etimolojisinde de aramak gerekir. 'Haber'in sözlük anlamını 'bilgi içeren söz' olarak düşündüğümüzde, hadisler de emir olsun, nehiy olsun bilgi içerdikleri için, bunlara 'ahbâr=haberler' denmesi uygun olmuştur. Bkz. Özmen, "Hadis/Sünnet Metodolojisi", 43.
- 6 Müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verirken Lâmişî'yi bir nevi Türkiye'ye tanıtan İsmail Şık'a teşekkür ettiğimizi bildirir ve çalışmalarından en fazla istifade ettiğimiz kişi olduğunu ifade etmek isteriz.
- 7 Ancak bildiğimiz kadarıyla Lâmişî'nin hayatı, eserleri ve düşünceleri hakkında şu ana kadar Türkiye'de yapılmış olan en kapsamlı çalışma İsmail Şık tarafından yapılan "Maturidi İnanç Sistemi, Lâmişî Örnekleminde Hanefi-Maturidi Kelâmı" adlı doktora çalışmasıdır. Bu çalışma 2014 yılında okuyucunun istifadesine su-

Mâtürîdî geleneği üzerinde yapılan kaynaklarda yer almaktadır. Son dönemlerde özellikle onun hayatı ve düşünceleri hakkında yapılan çalışmalar onun hayatı hakkında daha çok bilgi sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır.⁸ Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî, Semerkand ve civarında yaşamış, kelâm ve fıkıh ilimleri ile uğraşmış bir Hanefî-Mâtürîdî âlimdir.⁹ Tahminen, Selçuklu hâkimiyeti altında, Moğol istilasından hemen önceki bir dönemde yaşamıştır. Nitekim yaşadığı bölgede miladi X. ve XI. yüzyıllarda merkezi otorite zayıflamış, siyasi bir kargaşa ortamı oluşmuş ve bu ortam uzunca bir süre devam etmiştir.¹⁰ Lâmişî'nin yaşadığı dönem aynı zamanda Hanefî-Şâfi/Hanbelî, Mâtürîdî-Eş'ari çatışmalarının yoğun yaşandığı bir dönemdir.¹¹

2. Eserleri

Lâmişî'nin hayatı gibi eserleri hakkında da ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Şu ana kadar Lâmişî'nin hayatı hakkında en kapsamlı çalışmayı yapan İsmail Şık'ın onun eserlerinin günümüze gelip gelmediği ile ilgili yaptığı yorumlar dikkate değerdir. Şık, onun eserleri hakkında şöyle demektedir: “Ancak bu onun eserlerinin tamamının günümüze gelmediği ya da eserleri hakkında bilginin olmadığı anlamına gelmemektedir. Lâmişî'nin şu an itibarıyla elimizde bulunan birkaç eseri vardır. Bu eserlerden ilki, *et-Temhid li Kavâidi't-Tevhid/ Usulü'd-Din/ Akâidu'l-Lâmişî/ Akîde fi Usulü'd- Dîn* gibi farklı isimlerle bilinen Kelâm/Akaid konusundaki çalışmasıdır. Bu eserin orijinal metni ile beraber “*Kitâbu't-Temhid maa' Şerh fi Mevadi'ü't-Tecrid*” isimli bir şerhi de mevcuttur. Lâmişî'nin günümüze ulaşan diğer eserleri “*Usulü'l-Fıkh*” adlı fıkıh usulü sahasındaki çalışması ve bazı felsefi ve dini kavramları açıkladığı “*Keşfü'l-Elfâz*” adlı risalesidir. Bu eserlerin Türkiye'de farklı

nlmuştur. Yine aynı yazara ait olan Hanefî Maturîdî Geleneğî'nin Usulü'd-din Anlayışı Lâmişî Perspektifinde Kalam-Usulü'l-Fıkh Diyaloğu, adlı eser 2009 yılında okuyucusuyla buluşmuştur. Bu çerçevede Lâmişî ve eserleri ile ilgili birkaç çalışma daha yapıldığını biliyoruz. Bu araştırmaların üç tanesi tahkik üzerine olup dördüncüsü ise fıkıh usulü anlayışı ile ilgili bir yüksek lisans çalışmasıdır. Yapılan bu çalışmaların ilkinde Abdülmecid et-Türkî, Lâmişî'nin *Usulü'l-Fıkh*' ve “*et-Temhid li Kavâidi't-Tevhid*” adlı eserlerini 1995 yılında Fransa'da tahkik etmiştir. Lâmişî'nin eserleri üzerine yapılan diğer bir tahkik ise M. Hasan Mustafa Çelebi'nin yaptığı çalışmadır. O da, Lâmişî'nin *Kitâbu'l-Beyan Keşfü'l-Elfâz* adlı eserini tahkik etmiştir. Çelebi, bu çalışmasını eserin şu anda bilinen tek nüshası olan İskenderiye Kütüphanesi nüshasına dayandırmıştır. Ayrıca akademik sahada Lâmişî'nin fıkıh usulü alanındaki görüşleri üzerine yapılan bir Yüksek Lisans çalışması mevcuttur. Bu çalışma Prof. Dr. Ömer Abdülaziz Muhammed danışmanlığında Khalid b. Ali Hâmid el-Ganem el-Temimî tarafından Suudi Arabistan'da el-Câmiatü'l-İslamiyye'nin Şeria Fakültesinde Usulü'l-Fıkh Anabilim dalında “Ebû Mehamid Bedreddin Muhammed b. Zeyd el-Lâmişî'nin Usulü'l Fıkh Anlayışı” ismiyle tamamlanmıştır. Bkz. İsmail Şık, “Semerkandlı Hanefî-Maturîdî Âlim Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ve İlmi Konumu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, sy. 1 (2010): 114.

8 Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara: TDV Yay., 1990), 45.

9 Fukaha metodunun kendileriyle özdeşleştirildiği Hanefîler arasında fıkıh usulünü Mâtürîdî kelâmna dayalı olarak yazma eğilimi Mu'tezilî ve Eş'arîler'den daha sonra ortaya çıkmıştır. Bunun başta gelen sebebi, aralarında Cessâs gibi bazı konularda Mu'tezilî eğilimiyle bilinen ve kelâmı fıkıh usulü arasındaki hiyerarşik ilişkiye işaret eden fakihler yer almakla birlikte Hanefîler'in uzun bir süre fıkıh mezhepleri dışında bir kimlik aramamış olmalarıdır. Bkz. Köksal ve Dömez, “Usul-i fıkıh”, 204.

10 Uğur, “Mâtürîdî Zamanında İslam Âlemine Kısa Bir Bakış”, 4.

11 Watt, *İslam Felsefesi ve Kelâmı*, 167.

kütüphanelerde kayıtlı, farklı nüshaları bulunmaktadır. Bununla beraber çeşitli yerlerde Lâmişî'ye nispet edilen fakat şu an itibarıyla bize ulaşmayan eserlerinden de bahsedilmektedir. Örneğin Sönmez Kutlu tarafından yayınlanan Mâturidî kültür çevresiyle ilgili bir bibliyografyada Ebû Meâli Muhammed b. Zeyd el-Lâmişî ismine kayıtlı “*Fevâidü'l-Akaid*” isimli bir eser geçmektedir. Ancak biz bu isimde bir esere tüm çabalarımıza rağmen başka bir kaynakta ya da yazma kataloglarında rastlayamadık. Yine Abdülmecit et-Türkî tahkik yaptığı eserlerin sunumunda, Lâmişî'ye ait “*el-İcâz fi'l-İtirazala Edilleti's-Şeriyye*”, “*Meşrikü'l-Envâr fi Müşkili'l-Asâr*”, “*el-Mukaddime Ref'i'l-Yedeyn fi's-Salât*” ve “*el-Buğye*” adlı eserlerinin olduğunu söylemektedir. Türkî'nin aktardığına göre bu bilgiler, fıkıh usulü eserinin Fas nüshasında farklı bir yazı ile kaydedilmiştir. Ayrıca Türkî'ye göre Lâmişî'nin eserleri arasında sayılan “*Keşfu'l-Elfâz*” müstakil bir eser olmayıp, fıkıh usulü kitabında verdiği ilk bölüm olan sözlük kısmından ibarettir. *Keşfu'l-Elfâz*'da mevcut olan kavramların büyük çoğunluğunun *Usulu'l-Fikh*' adlı eserinde bulunduğu bir gerçektir. Ancak *Usulu'l-Fikh* eserinde olup da *Keşfu'l-Elfâz*'da olmayan farklı kavramlar da söz konusudur. Bu açıdan usul eserinin daha kapsamlı olduğu söylenebilir.”¹²

2. 1. *et-Temhid li Kavâidi't-Tevhid / Usulu'd-Din*

Lâmişî'nin kelâm/akaid sahasında yazdığı eseri “*et-Temhid li Kavâidi't-Tevhid / Usulu'd-Din*” dir. Bu eserin ülkemiz kütüphanelerinde farklı isimlerle kaydedilmiş birkaç nüshası vardır.¹³

2.2. *Keşfu'l-Elfâz*

Bu risale kelâm ve fıkıhta yer alan bazı kavramların açıklandığı küçük boyutlu bir eserdir. Yazarı “*Ebû Mehamid Bedruddin Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî el-Hanefî*” şeklinde kaydedilmiştir. Eserin bilinen tek yazması Mısır, İskenderiyye'de el-Mektebetü'l-Belediyye kütüphanesinde tasnif no: F 33 Ş 646, yazma no: B1345 ile kayıtlıdır.¹⁴ Bu risale M. Hasan Mustafa Çelebi tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Yazma tarihsizdir, sıradan bir yazı ile yazılmıştır. Çelebi'ye göre yazı karakteri hicri VII-VIII. asrı andırmaktadır. Yazmanın üzerinde hicri 813 yılında vakfedildiğine dair bir yazı da vardır.¹⁵

2.3. *Usulu'l-Fikh*

Lâmişî'nin bu eseri de Türkî tarafından tahkik edilip yayınlanmıştır.¹⁶ İsmail Şık bu konuda şöyle demektedir: “O bu tahkikinde Fas Karaviyyîn Kütüphanesi

12 Şık, “Mahmud. b. Zeyd el-Lâmişî ve İlmi Konumu”, 115-116.

13 İsmail Şık, *Maturidi İnanç Sistemi: Lâmişî Örnekleminde Hanefî-Mâturidî Kelamı* (Ankara 2014), 53.

14 Şık, *Maturidi İnanç Sistemi*, 58.

15 Şık, *Maturidi İnanç Sistemi*, 58.

16 Biz de makalemizde Abdülmecid et-Türkî'nin *Kitâbun fi Usulî'l-Fikh*, Paris 1995 baskısından faydalandık.

ve Londra British Museum nüshalarını kullanmış olup, bu eserin başka bir nüshası olmadığını da ısrarla vurgulamıştır. Ancak biz Hüseyin Atay'ın usul ile ilgili bir eseri çevirirken giriş olarak eklediği Hanefî-Mâturidî ekole mensup âlimlerin yazma eserleri ile ilgili katalog çalışmasından¹⁷ hareketle Süleymaniye Kütüphanesi Carullah Efendi kısmında bu eserin farklı bir nüshasının daha olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız.¹⁸ Eserin bulunan yazma nüshaları: Fas Karaviyyîn Kütüphanesi Nüshası¹⁹, Londra British Musuem Nüshası²⁰, Carullah Efendi Nüshasıdır.²¹ Londora nüshası En eski tarihli nüsha olup Şark ve Arapça yazmaların bulunduğu kısımda OR.13, O 18 numarasıyla kayıtlıdır. Bir mecmua içerisinde 54a-97b nolu sayfalardadır. Her sayfa 19 satırdan oluşmaktadır, hattı düzgün olup, kolay ve okunabilmektedir. Eser Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ismine kayıtlıdır ve nüshada eserin hicri 534 yılında Muharrem ayının dokuzunda tamamlandığı yazılıdır. Eserin nâsihi Hanefî Hâtimi Ebû Hasan Ali b. Ahmed Abdulâlam'dır. Eserde yazmanın tamamlandığı yıllarda Lâmişî'nin hayatta olduğu bilgisi vardır.²²

Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh* adlı eserinde "ahbar" adlı müstakil bir bölüm açmış burada mütevatir haber, meşhur haber ve haber-i vahid gibi konular hakkında bilgiler verdikten sonra dokuz başlık halinde hadisle ilgili çeşitli meselelere değinmiştir. Biz de burada onun bu açıklamalarını başlıklar şeklinde bazen de bazı görüşlerinin genel olarak Hanefilerin hadis anlayışına ne ölçüde uyduğunu görmek için diğer bazı Hanefî alimlerin görüşleri ile birlikte zikredeceğiz.

3. Lâmişî'ye Göre Haberin Tarifi ve Çeşitleri

Lâmişî konuya başlarken haberin tanımını yaparak şöyle demektedir: "Haber, haber verilenler yoluyla ilmin elde edildiği doğru ve yalan ihtimali taşıyan kelimedir. Bu tanımın içine Allah'ın, peygamberlerin haberleri ile mütevatir haberler dahil değildir. Yine şöyle denildi: Haber, teklif anlamından arındırılmış sözdür. Haberin bir sıfatı doğruluk iken diğer bir niteliği de yalandır. Burdaki haberin doğruluğu, haber verilenin bilgi çerçevesindeki durumunu ortaya koymaktır. Yalan olması ise bu durumun tersini ortaya koymaktır."²³ Lâmişî devamında açıkla-

17 Abdulvahap Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi-İlmi Usulî'l-Fıkh*, çev. Hüseyin Atay (Ankara 1985), 158.

18 Lâmişî, *Kitabu Usulî'l-Fıkh*, Süleymaniye Ktp., Carullah Efendi, nr. 438, 3^b-78^b. Bkz. Şık, *Mâturidi İnanç Sistemi*, 56 (224. dipnot).

19 Bu nüshanın her sayfası 13 satırdan oluşmakta olup, toplam 156 sayfadır. Yazma 633 kayıt numarası ile yazma kataloguna kaydedilmiştir. Bkz. Şık, *Mâturidi İnanç Sistemi*, 56.

20 Lâmişî, *Usulü'l-Fıkh*, Londra British Museum, Or. 13-Or. 18. Bkz. Şık, *Mâturidi İnanç Sistemi*, 57 (226. dipnot).

21 Lâmişî'nin Usulü'l-Fıkh eserinin Türkiye'deki bilinen tek nüshasıdır. Bağdat'ta İmam Âzam türbesi yakınlarında bir medresede Cafer b. Mümin es-Semerkandi tarafından 730/1329 yılında kaleme alınmıştır. Eser 13 satırdan oluşur. Yazma 1^b-78^a arasında yaklaşık 78 varaktan müteşekkildir. Yazısı okunaklı ve harekeli olup kenar kısımlarında bazı açıklamalar bulunmaktadır. Lâmişî, *Kitâbu Usulî'l-Fıkh*, Süleymaniye Ktp., Carullah Efendi, nr. 438. Bkz. Şık, *Mâturidi İnanç Sistemi*, 57-58 (228. dipnot).

22 Şık, "Mahmud. b. Zeyd el-Lâmişî ve İlmi Konumu", 117-118.

23 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 145.

malarına şöyle devam etmektedir: Haberler çeşitli kısımlara ayrılır 1. Mütevatir 2. Meşhur 3. Haber-i vahid.²⁴

3.1. Mütevatir Haber

Yalan söylemedikleri hakkında ittifak olan güvenilir bir topluluk tarafından aktarılan ve Hz. Peygambere ulaştığı düşünülen haberdir. Kesin ilmi içerir ve ameli gerektirir. İnkârı ise küfre götürür.²⁵

Bu konuda diğer Hanefi alimlerin görüşleri de şöyledir: Örneğin Debûsî (ö. 430/1019), haberleri meşhur ve garip diye iki kısma ayırır. Meşhuru da mütevatir derecesine ulaşan ve ulaşmayan olmak üzere yine iki kısma ayırdıktan sonra²⁶ mütevatirin tarifini şöyle yapar: “Bir kimse hakkındaki haberin, senin o sözü ilk söyleyenden kulağınla işitmiş gibi hiçbir şüphe duymayacağına şekilde sana nakledilmesidir. Bu ise hem sayılarının çokluğu hem mekânlarının farklılığında yalan üzerine birleşme ihtimalleri âdeten imkânsız olan bir topluluğun yine kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettikleri haber ile olur. Ayrıca bu haberi rivayet eden her tabakanın aynı özelliklere sahip olması gerekir.”²⁷

Serahsî (ö. 480/1090) mütevatir haberi şöyle tarif etmektedir: “Hz. Peygamber’e ulaşıncaya kadar, sayılarının çokluğu ve mekânlarının farklılığından dolayı yalan üzerine birleşme ihtimalleri düşünülmemeyen bir topluluğun yine kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettikleri haberdir. Keza bu haberi rivayet eden her tabakanın aynı özelliklere sahip olması gerekir. Beş vakit namaz, bu namazların rekât sayıları, zekât ve diyet miktarları ile ilgili haberler bu şekildeki haberlerdendir...”²⁸

Burada yapılan tarifler küçük nüanslar hariç büyük ölçüde birbirine benzemektedir.

Lâmişî açıklamalarına şöyle devam etmektedir: Mutezile’den İbrahim en-Nazzâm²⁹ şöyle demektedir: “Tevatür derecesine ulaşmış her haber doğru olup kesin bilgi içermemektedir. Örnek olarak ele alınırsa, her ne kadar tevatür derecesinde de olsa Yahudiler’in Hz. İsa’nın öldürülmesiyle ilgili haberler kat’i bilgi

24 Hadisçiler, haberleri çeşitli yönlerden değişik gruplara ayırırlar. Hadisin senedi dikkate alınarak yapılan bir ayırıma göre, haberler, önce mütevatir ve gayri mütevatir olarak ikiye ayrılır. Gayri mütevatir olan kısım, genellikle âhâd haberler olarak kabul edilmiştir. Ancak Hanefiler, mütevatirle âhâd haberler arasında, meşhur haberlerin yer aldığını belirterek üçlü taksime giderler. Bkz. Tehânevî, *Kavâid fi Ulûmi’l-Hadis* (Karaçi: İdaretül-Kur’an ve’l-Ulûmi’l-İslamiyye, t.y.), 23-24.

25 Lâmişî, *Kitabun fi Usulil-Fikh*, 146.

26 Debûsî, *Takvimu’l-edille fi usulil-fikh*, thk. Halil Muhyiddin el-Hüseyn (Beirut 2001), 207.

27 Debûsî, *Takvim*, 207.

28 Serahsî, *Usulü’s-Serahsî*, thk. Ebu’l-Vefâ el-Efgânî (Kahire 1954), 1: 282-283.

29 Nazzâm’ın, mütevatir olarak rivayet edilen haberin râvilerinin de yalan üzerine ittifak edebilecekleri görüşüne istinaden, mütevatir haberin delil olamayacağını söylediği bilinmektedir. Bkz. Ebû Mansûr Abdülkâhir Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar)*, trc. Ethem Ruhi Fiğlalı (Ankara 1991), 105; Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara 1988), 244.

içermez.”³⁰ Lâmişî, İbrahim en-Nazzâm’a itiraz sadedinde şöyle demektedir: “Bu batıl bir görüştür. Geçmiş milletler ve devletlerle ilgili bilgiler, büyük ölçüde tevatüren gelmiştir. Kur’an’ın bize verdiği bilgiye göre Hz. İsa değil, ona benzeyen bir başkası öldürülmüştür. Ayette şöyle buyrulur: “Onu asmadılar ancak onlara öyle gösterildi” (Nisa 4/157). Ayette Hz. İsa ile ilgili doğru bilgi ortaya konmuştur. Bu açıdan Nazzâm’ın getirdiği örnek yanlıştır. Bu konuda kesin bilgi içeren kati’ delil Kur’an tarafından verilmiştir.”³¹ Lâmişî, Böylece kendi mezhebi dışındaki görüşleri enkrit etmiş ve reddetmiştir.

3.2. Meşhur Haber

Lâmişî şöyle demektedir: Meşhur hadis, ilk aslı âhâd olup sahâbeden sonraki iki nesilde³² yalan üzere ittifak etmeleri düşünülemeden topluluklar tarafından nakledilen haberdur.³³ Hükmünde ihtilaf edildiğini söyleyen Lâmişî, bazı alimlerin meşhur haberin *ilmü’t-tuma’nîne*³⁴ ifade ettiğini³⁵ yakın ilim ifade etmediğini söyler. Çoğunluğun (cumhurun) ise bir asırda icma eden alimlerin icmasından dolayı kesin bilgi ifade ettiğini bunun da icma mesabesinde olduğunu, icmanın da kati bir şekilde ilim ifade ettiğini söylediklerini nakleder.³⁶ Yine Lâmişî meşhur haberi inkar eden kafir olur mu diye bir soru sorduktan sonra şöyle devam eder. Şeyhlerimize göre evet. İsa b. Eban’a³⁷ (ö. 221/836) göre dalalettedir ama kafir

30 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî’l-Fıkh*, 146.

31 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî’l-Fıkh*, 147.

32 Haberin ikinci ve üçüncü nesilde yaygın kabul görmesi ilk tabakadaki âhâd haber özelliğinden kaynaklanan zaafı kaldırmakta veya en aza indirmektedir. Molla Hüsrev’in ifadesiyle meşhur haber, ilk nesilde haber-i vâhid olduğu için görüntüde muttasıl olmama şüphesi taşıya bile ulemânın ikinci ve üçüncü nesillerde o haberi alıp kullanmış olması onun özü itibarıyla Hz. Peygamber’e ulaşmama şüphesini kaldırmaktadır. Bu yaklaşımda genelde ümmete, özelde fakihlere atfedilen güven ve değer habere yansıtılmış olmaktadır. Hanefî usulcülerinin, ikinci ve üçüncü nesil ulemâsının bir haberle amel etmiş olmasını onu doğruluğa yaklaşımın, bir haberle amel edilmemiş olmasını da o haberi yalana yaklaşımın bir unsur olarak değerlendirmeleri ikinci ve üçüncü nesil duyulan itimadın sonucudur. Mütevâtir haberin râvilerinde aranmayan İslâm, adâlet gibi bazı şartların meşhur haberin râvilerinde aranmış olması da bir bakıma bu noktaya irtibatlı görülebilir. Her ne kadar meşhur haberin tanımında onun ikinci ve üçüncü nesilde, yani tâbiîn ve tebu’u’t-tâbiîn dönemlerinde yaygınlık kazanmış olmasına vurgu yapılması iki tabakayı değer açısından eşitlemekteyse de bazı usulcülerin meşhur haberi tanımlarken sadece ikinci nesil vurgu yapması ikinci neslin daha özel bir öneme sahip olduğuna veya haberin meşhur sayılması için ikinci neslin yaygın kabulünün yeterli sayılabileceğini bir ima olarak değerlendirilebilir. H. Yunus Apaydın, “Meşhur”, *DİA*, c. 29 (Ankara: TDV Yay., 2004), 369.

33 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî’l-Fıkh*, 147.

34 İlk olarak İsa b. Ebân tarafından ortaya atılan ve Hanefî terminolojisinde meşhur haberin bilgi değerini göstermek üzere yaygın biçimde kullanılan *ilmü’t-tuma’nîne* kavramı zanla bilme arasında bir ara kategoriyi temsil eder. Ruhâvî’ye göre *ilmü’t-tuma’nîne* yakının bilgisi değil yakının zannıdır. Apaydın, “Meşhur”, 370.

35 Debûsî ve Serahsî kabul etmezler. Onlara göre meşhur haber başlangıcındaki kusurdan dolayı ilm-i yakîn değil, ilm-i tuma’nîne ifade eder. Bkz. Debûsî, *Takvîm*, 212; Serahsî, *Usûl*, 1: 292.

36 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî’l-Fıkh*, 147.

37 Aslen Şiraz’ın güneydoğusundaki Fesâ şehrendir. Halife Mansûr’a danışmanlık yapan dedesi Sadaka b. Adî’nin dedesinin adının Merdânşâh olmasından İran asıllı olduğu anlaşılmaktadır. İsa b. Ebân Bağdat’ta yetişti. İsmâil b. Ca’fer el-Ensârî, Hüşeym b. Beşîr, İbn Ebû Zâide gibi âlimlerden hadis öğrendi. Ehl-i hadis ekolüne mensubiyeti dolayısıyla önceleri ehl-i re’ye karşı çıkarken arkadaşı İbn Semâa tarafından İmam Muhammed eş-Şeybânî ile tanıştırılıp onun muhalefet ettiğini düşündüğü hadisleri tek tek kendisine okuduğunda tatminkâr cevaplar alması üzerine rey ekolüne katıldı. Serahsî’nin rivayetine göre ise hadis öğrenimiyle meşgulken hac için gittiği Mekke’de aynı konuda iki defa yanlışlık yapıp Hanefî bir arkadaşı tarafından uyarılınca

değildir.³⁸ Bu sahih olan bir görüştür. Diğer bir kısmına göreyse o “ilm-i yakın” gerektirmeyip, *ilmü't-tuma'nîne'yi* gerektirir. Çünkü onun inkârı ve reddi aklen de dinen de mümkündür. Bu ise Hz Peygamberin sözünün inkârı değil, hicri II. asırda yaşayanların sözlerinin reddedilmesidir. Bu durum mütevatirin aksinedir. Çünkü mütevatirin inkarı Hz. Peygamber'in inkarıdır. Mütevatiri peygamberimizden yalan üzere birleşmesi mümkün olmayan bir grup rivayet etmiştir. Sanki Resul'den duymuş gibidirler.³⁹

Meşhur haber için şöyle de denildi: “ulemânın yaygın kabulüne mazhar olmuş haberdür.”⁴⁰

Debusi ise meşhuru şöyle tarif etmiştir: “İlk tabakası haber-i vâhid özelliği taşımasına rağmen ikinci ve üçüncü tabakalarında mütevâtir derecesine yükselmiş haberlerdir.”⁴¹

Serahsî de, fakîhlerin “hayyizi't-tevâtür” veya “meşhur” diye isimlendirdiklerini söylediği haber türünü şu şekilde tarif etmiştir: “Hz. Peygamberden yalan üzerine ittifak etmeleri vehmi oluşabilecek bir topluluğun nakletmesine rağmen âlimlerin kabul edip amel ettikleri, başlangıcı itibarıyla âhâd olup devamı itibarıyla mütevâtir olan haberdür.”⁴²

Müelliflerin tariflerinde tâbiûn ve etbau't-tâbiun dönemine özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Onlara göre bu devirlerde yaşamış âlimler güvenilir kişilerdir dolayısıyla onların şahitliği ve ameli ile meşhur haber değer kazanmış böylece mütevâtir derecesine⁴³ yaklaşmıştır.⁴⁴

Genel olarak Lâmişî'nin meşhur haberin bilgi değeri ile ilgili bilgiler diğer alimlerin görüşleri ile uyumaktadır.

3.3. Haber-i Vahid

Haber-i vâhid etrafında yapılan tartışmalar sebebiyle bu terim mahiyet ve kavram bakımından tarih içinde iki defa anlam değiştirmiş, ilk zamanlar “bir veya birkaç kişinin haberi” anlamına gelirken daha sonra “mütevâtir seviyesine ulaşmayan haber” mânasında kullanılmıştır. Terimin ikinci tanımı, haber-i vâhidlerin dinde delil olup olmayacağı hususuyla ilgili olup fikhın tedvin edilmeye başlandığı II (VIII.) yüzyılın ilk yarısında vehim, şek, zan ve yakın gibi akli konuların İslâm

hadis tahsilinin kendisini hatadan korumada yeterli olmadığını düşünerek İmam Muhammed'in derslerine katıldı. Bkz. Şükrü Özen, “İsa b. Ebân”, *DİA*, c. 22 (İstanbul: TDV Yay., 2000), 480.

38 Lâmişî, *Kitabun fi Usul'l-Fikh*, 147.

39 Lâmişî, *Kitabun fi Usul'l-Fikh*, 147.

40 Lâmişî, *Kitabun fi Usul'l-Fikh*, 147.

41 Debûsî, *Takvim*, 211.

42 Serahsî, *Usûl*, 1: 292.

43 Serahsî, *Usûl*, 1: 293.

44 Serkan Demir, “Hanefî Mezhebi Fikh Usulünde Sünnet Anlayışı”, (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 55.

toplumunda yayılmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır.⁴⁵Lâmişî haber-i vahid hakkında açıklamalarda bulunur ve şöyle der: Haber-i vahid, tek bir kişinin tek bir kişiden rivayet ettiği hadistir.⁴⁶ Fukahaya göre ise de 2, 3 kişi rivayet etse de meşhur hadis şartlarını taşımayan hadistir.⁴⁷ Haber-i vahidin hükmü: İlm-i yakîn ifade etmeyen ancak ameli gerektiren haberdir. İtikadi konularda delil de olmaz. Bu konularda kati delil gereklidir.⁴⁸ Haber-i vahid galip zan⁴⁹ üzere amel edilir, kati ilim gerektirmez. Zahirilerden bir grup haber-i vahid'in ilim ve amelin her ikisini de zorunlu kıldığı görüşündedir. Mutezilenin⁵⁰ bir kısmına göre ise ne ilmi ne de ameli gerektirir.⁵¹

Haber-i vahidin kabul şartları⁵² şunlardır: Lâmişî'ye göre Haber-i vahidin sağlıklı ve sahih bir haber olarak görülüp kabul edilmesi için bazı şartların olması gerekir. Bunlardan ilki haber-i vahidin akli delillere uygun olmasıdır.⁵³ Akli delillere uygun olmayan haber-i vahid kesinlikle kabul edilemez. Lâmişî'ye göre akıl, başlı başına Allah'ın bir nimeti ve delilidir. O tam ve hâkim olan delil olduğu için noksanlık arz etmez. Ahad, meşhur ya da mutevatir olsun fark etmez, gelen her haber

45 Mustafa Ertürk, "Haber-i Vahid", *DİA*, c. 14 (İstanbul: TDV Yay., 1996), 349.

46 Lâmişî, *Kitabun fi Usul'il-Fıkh*, 148. Serahsî, haber-i vâhidi, içinde şüphe bandırmasına rağmen çeşitli sebeplerle amel edilmesi gereken, ancak amel etmeyenin günahkâr olmayacağı haber şeklinde tarif eder. Bkz. Serahsî, *Usûl*, 1: 211, 294. Debûsî'nin tarifi de bu şekildedir ancak o, haber-i vâhidi doğrudan tarif etmeyip onu, meşhur olmayan haberler içerisinde *makbul olanlar* kısmında ele almıştır. Bkz. Debûsî, *Takvim*, 207, 213.

47 Lâmişî, *Kitabun fi Usul'il-Fıkh*, 148.

48 Mâtürîdiler arasında haber-i vahid, kesin bilgi içermediği için kabul edilmez. Bkz. Adil Bebek, "İmam-ı Mâtürîdî ve Kâdî Abdulcabbar'a Göre Haber-i Vahidin Epistemolojik Değeri", *Kelamda Bilgi Sempozyumu* içinde (Bursa 2003), 47.

49 Fıkıh ve fıkıh usulünde zan, "bir şeyin mahiyeti konusunda mümkün durumlardan birinin ağır basmasıyla oluşan sübjektif kanaat" anlamında sıkça kullanılmıştır. İslâmî ilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi fıkıh literatüründe de bir kanaatin gerçeğe uygunluk ve doğruluk düzeyi genellikle ilim, zan, şek, vehim şeklinde sıralanır; bunlara yakîn ve mârifeti de ilâve edenler vardır. Şek, zan, vehim -farklı düzeylerde de olsa- bir şeyi tam olarak bilememe, ne olduğuna kesin karar verememe durumunu ifade eder ve çoğunlukla birbiriyile bağlantılı şekilde tanımlanmıştır. Buna göre şek bir şeyi bilme konusunda doğru ve yanlış ihtimallerin eşitliği, zan ihtimallerden birinin ağır basması ve bunun tercih edilmesidir. Zeynüddin İbn Nüceym, akla daha yatkın olan (râcih) tarafı "ekberü'r-re'y ve gâlibü'z-zan" olarak niteler. Vehim ise iki veya daha fazla mümkün durum arasından zayıf kalan cihetin doğru sanılıp tercih edilmesidir. İbn Nüceym ekberü'r-re'y ve gâlibü'z-zannın fukahâ nezdinde muteber olduğunu, Lâmişî'nin de bu görüşü benimsediğini belirttiikten sonra şu değerlendirmede bulunur: "Fukahaya göre zan mahiyeti itibarıyla şek kabilindedir. Çünkü onlar, varlık ve yokluk ihtimallerinin eşit olması veya bu ihtimallerden birinin ağır basması durumunu dikkate almadan zan terimiyle bir şeyin varlığı ile yokluğu arasındaki tereddüt durumunu kastetmişlerdir. Bkz. Mustafa Çağrırcı, "Zan", *DİA*, c. 44 (İstanbul: TDV Yay., 2013), 122.

50 Muhtemelen haber-i vâhilde ilgili tartışmaları ilk başlatan Mu'tezileye göre haber-i vâhid usulî'd-din konularında tek başına delil olmaz. Ertürk, "Haber-i Vâhid", 353. İbrahim en-Nazzamâ (ö. 221/835) göre, haber-i vâhid bir bilgi kaynağı değildir. Karinelerle desteklenmiş olması gibi, bazı durumlarda bilgi kaynağı olabilir. Bkz. Ebû'l-Hasan Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, thk. Muhammed Mustafa Hilmi Ebul-Vefâ (Kahire 1382/1962), 15: 392.

51 Lâmişî, *Kitabun fi Usul'il-Fıkh*, 148.

52 Genel olarak Hanefîlerin haber-i vahidlerin kabulü için ileri sürdüğü şartlar için bkz. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebi'nin Hadis Metodu* (Ankara 2012), 152-195; Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri* (İstanbul 2014), 174-178.

53 Mâtürîdî'ye göre tarihi haberin kabulünde de ana ilke onun akla uygunluğudur. Akli delillere aykırı olarak varid olan haberler merduttur. Bkz. Nuri Tuğlu, *Mâtürîdilik ve Hadis* (İstanbul 2016), 201.

bu şekilde akıl tarafından sınanır. Her haberin akla uygunluğu⁵⁴ araştırılmalı ve sınanmalıdır.⁵⁵

Yine, haber-i vahidin kabul edilmesinin diğer bir şartı da o haberin *umûmü'l-belvâ*⁵⁶ bir olayda vuku bulmamasıdır. Lâmişî'ye göre bu haber sahih olsaydı meşhur olur, çok kişi tarafından nakledilirdi.⁵⁷

Serahsî, haber-i vâhidi, “içinde şüphe barındırmasına rağmen çeşitli nedenlerle amel edilmesi gereken, ancak amel etmeyen kişinin günahkâr olmayacağı haber” şeklinde tarif eder.⁵⁸

Debûsî'nin tanımı de bu şekildedir. Ancak o, haber-i vâhidi doğrudan tarif etmeyip, onu, meşhur olmayan haberler içerisinde makbul olanlar kısmında ele almıştır.⁵⁹ Zamanla özellikle Hanefî usûlcülerin -her ne kadar kaynağı itibariyle haber-i vâhid olsa da- meşhur habere, haber taksimi içerisinde ayrıca yer veremeleri haber-i vâhidin mütevâtir ve meşhur haricinde kalan haberler için kullanılmasına zemin hazırlamıştır.⁶⁰

Lâmişî'nin diğer Hanefî alimlerden farklı olarak haber-i vahidin kabul edilmesi için akla aykırı olmaması şartı kanaatimizce onun aynı zamanda kelamcı yönünün ağır basmasındandır. Haber-i vahidin kabulü için akla uygunluk şartının dikkate alınması, üzerine kafa yorulması aynı zamanda üzerinde çalışma yapılması gereken bir yaklaşım tarzı olduğunu düşünmekteyiz.

4. Lâmişî'nin Bazı Hadis Meselerine Yaklaşımını

4.1. Rivayetin Sıhhati İçin Âkıl Balığ Olma Şartı

Lâmişî'ye göre rivayetin sıhhati için âkıl balığ olmak şart değildir. Ona göre ravi'nin âkıl bâliğ olması bir rivayet şartı değildir. Eğer çocuk akıllı ve rivayeti zabt ediyorsa bu yeterlidir, diğer raviler gibi ondan da rivayet edilebilir. Küçük çocuktan bu şekilde yapılan rivayet sahihtir.⁶¹ Ancak ondan hadis alınıp alınmaması (kabul edilmesi) ihtilafıdır. Bazıları kabul edilir derken bazıları kabul edilmez diyor. En iyisini Allah bilir.⁶²

54 Mâturidîlerin bilgi sistemi içinde akıl kesin ve doğru bilginin kay-naklarından biridir. İmam Mâturidî, akla ve onun kullanılması anlamına gelen *nazar* ve *tefekküre* büyük önem vermektedir. Mâturidî'ye göre diğer bilgi kaynaklarından elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi ve onun kullanılabilir bir bilgi haline getirilmesi de aklın kullanılması sayesinde olmaktadır. Nuri Tuğlu, “Mâturidîliğin Hadis Anlayışı”, *Milel ve Nihal* 7, sy. 2 (2010): 95.

55 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 148.

56 Fıkıhta umûmü'l-belvâ, çokça karşılaştığı ve toplumda yaygınlaştığı için mükelleflerin kaçınmasının hayli zor olduğu hadiselerle bilinmemesinin âdeten mümkün olmadığı olay veya durumları ifade eder. Mustafa Baktır, “Umûmü'l-belvâ”, *DİA*, c. 42 (İstanbul: TDV Yay., 2012), 155.

57 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 148-149.

58 Serahsî, *Usûl*, 1: 294.

59 Debûsî, *Takvîm*, 207, 213.

60 Demir, “Hanefî Mezhebi Fıkıh Usulünde Sünnet Anlayışı”, 57.

61 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 149.

62 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 149.

Lâmişî burada hadis alma ile rivayet etme arasında farka dikkat çekmiştir. Akıl baliğ kişinin hadis rivayet edilebileceğini ancak hadislerinin alınıp alınmaması konusunun ihtilaflı olduğunu söylemektedir.

Yine diğer bazı Hanefî alimlere göre râvide akıl şartının aranması tahammül (hadisi öğrenme) anında değil; edâ (hadisi aktarma) esnasındadır. Bunun en önemli delillerinden birisi henüz akıl-baliğ olmamış bir çocuğun hadis meclislerinde tahammül için bulunabilmesi ve akıl-baliğ olduktan sonra bu hadisleri rivayet edebileceği ile ilgili âlimlerin ittifakıdır.⁶³

4.2. İsnad Şart mıdır?

Lâmişî şöyle demektedir: Bize göre isnad, haber-i vahidin kabulü için Şâfiilerin aksine bir şart oluşturmaz. Bu mesele maruftur.⁶⁴

4.3. Mana ile Rivayet Meselesi

Lâmişî şöyle demektedir: “Bize göre hadisi mana ile rivayet emek caizdir. Bu durum özellikle Şâfiilerde zahirdir. Çünkü sahabe arasında Hz. Peygamberimiz bize şunu emreder veya bizi nehyederdi gibi ifadeleri meşhurdur ki bu mana ile nakildir.⁶⁵ Burada asıl olan manadır, maksat lafzın kendisi değildir. Asıl gaye Allah'ın hükmünün beyanı ise ve bunu başka bir lafız da yapabiliyor ve bu şekilde Allah ve resulünün maksadı hâsıl oluyorsa bu rivayet şekli de doğrudur.⁶⁶ Ancak kullanılan lafızların açık olması gerekir. Gayenin aktarılmasında, kullanılan lafızların müsterek, mücmel ya da müşkil olması bunun başka lafızlarla değiştirilme ihtimali Allah ve Resulünün kastının değiştirilmesine sebep olur bu da caiz değildir.”⁶⁷

4.4. Haber-i Vahidin Kabul Edilmesi İçin Sayı Şartı

Genel kanaate (çoğunluğa) göre, haber-i vahidin kabul edilmesi için sayı şart değildir. Bazıları 2 kişi şarttır dediler. Bazıları da 2 den fazla kişinin olmasını şart koştular. Onların şüphelerinin sebebi haber-i vahidde şek olmasıdır. Zaruri olmadıkça kullanılmaz.⁶⁸

Lâmişî bu görüşlere reddiye niteliğinde şöyle demektedir: “Biz diyoruz ki Hz. Peygamber uzak beldelere bir kişi göndermiştir ve Muaz'ı Yemen'e göndermişti. Bu da haber-i vahidin makbul olduğuna delildir. Aynı şekilde sahabiler de birbir-

63 Alaüddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr ala Usulî'l-Pezdevî*, gözden geçiren Hasan Hilmi Rizevî (İstanbul 1307), 2: 716.

64 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 149.

65 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 149.

66 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 149-150.

67 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 150. Pezdevî, Serahsî ve Abdülaziz el-Buhârî'nin mana ile rivayetin cevazı meselesine yaklaşımları hakkında bkz Zişan Türcan, “Bazı Hanefî Usulcülerin Mana ile Rivayet Meselesine Yaklaşımlar,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 27 (2011/2): 109-126.

68 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 150.

lerinden haber-i vahidi kabul ediyorlardı. Biz haber-i vahidle amel etmeyi vacip görmeyenlerin delillerini zikretmedik.⁶⁹

Bunlar içinde tartışma olduğu halde haber-i vahide tutundular deseler bu gerçek değildir. Biz deriz ki: Bizim rivayet ettiğimiz meşhur haberlerin vaki olduğuna dair bir şüphemiz yoktur. Böyle bir haber intikal etmiş ve böyle bir haberin inkarını gerektirecek bir görüş (husus) yoktur. Allah en iyisini bilir.”⁷⁰

Hanefî Mezhebinde haber-i vâhidin kabul edilmesi için fıkhu’r-râvî, arz meselesi ve umûmü’l-belvâ gibi şartların Ebû Hanîfe’ye nisbeti yaygın olsa da bu hususta yeteri kadar delil bulunmamaktadır. Bu şartların özellikle İsa b. Ebân ve sonrasındaki mesâilde müçtehit ve ashâb-ı tahrir tabakasındaki âlimlerin öne sürdüğü şartlar olduğu görülmektedir.⁷¹

4.5. Bir Sahabinin “Bununla Emrolunduk” veya “Şundan Nehyedildik” Şeklinde Açıklamalarda Bulunması Durumu

Kerhi (ö. 340/952) şöyle demektedir: Bu durum caiz değil çünkü bu emretme işini bazen yöneticiler veya âlimler olabilmektedir.⁷²

Lâmişî şöyle demektedir: “Âlimlerimizden çoğunluğuna göre ise hüccettir.⁷³ Bu sözleriyle onlar hükmü öğretmek ve şeriatı tebliği kassetmiştir. Bu durum şeriat dışı olan değil de şeriat tesis etmek için seçilmiş olandan sadır olana hamledilir. Biz de bu görüşteyiz. Sahabinin şöyle dediği gibi: bu bize vacip kılındı veya haram kılındı veya mubah kılındı. Bu durum bizdeki icmaya göre mubah, haram veya haram kılan kişi Hz. Peygamberdir diye hamledilir.⁷⁴ Sahabinin bu sünnettendir dediği zaman bu durum Hz. Peygamberin sünnetine hamledilir. Çünkü uyulan ve takip edilen kişi Hz. Peygamberdir. Bundan dolayı mutlak sünnet deyince onun sünneti anlaşılır. Ancak bu durum Ömeryn sünneti gibi bir kalıpla takyid edilirse bu farklı bir durumdur. Ancak bizim de sünnet hakkındaki görüşlerimiz mutlak manada sünnetten (Hz. Peygamber’in sünneti anlaşılır.)”⁷⁵

69 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 150.

70 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 150-151.

71 Mansur Koçinkağ, “İlk Dönemde Sünnet ve Haber-i Vâhidle İlgili Tartışmalar”, (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2011), 203-204.

72 Şâfiî, bu hususta da Hanefî usûlcülerden farklı düşünmektedir. Ona göre mutlak olarak kullanılan “*biz emrolunduk*” veya “*biz nehyolunduk*” şeklindeki ifadelerde âmir konumundaki şahıs Hz. Peygamberdir. Serahsî, *Usûl*, I, 115; II, 380-381. Serahsî, Şâfiî’nin bu görüşlerine eserinde iki kez yer verir. Ancak bu görüşlerden bahsettiği ikinci yerde Şâfiî’nin eski görüşünün bu doğrultuda olduğunu daha sonra ise bu görüşünden rucû ettiğini belirtmiştir. Serahsî’nin açıklamasına göre Şâfiî’nin bu görüşten dönmesinde seleften bazılarının şehirlerde uygulana gelen şeylere de sünnet demeleri etkili olmuştur. Bkz. Serahsî, *Usûl*, 2: 380.

73 Şâfiî, bu hususta da Hanefî usûlcülerden farklı düşünmektedir. Ona göre mutlak olarak kullanılan “*biz emrolunduk*” veya “*biz nehyolunduk*” şeklindeki ifadelerde âmir konumundaki şahıs Hz. Peygamberdir. Bkz. Serahsî, *Usûl*, I: 115; 2: 380-381. Serahsî, Şâfiî’nin bu görüşlerine eserinde iki kez yer verir. Ancak bu görüşlerden bahsettiği ikinci yerde Şâfiî’nin eski görüşünün bu doğrultuda olduğunu daha sonra ise bu görüşünden rucû ettiğini belirtmiştir. Serahsî’nin açıklamasına göre Şâfiî’nin bu görüşten dönmesinde seleften bazılarının şehirlerde uygulana gelen şeylere de sünnet demeleri etkili olmuştur. Bkz. Serahsî, *Usûl*, 2: 380).

74 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 151.

75 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 151.

Serahsî'nin bu konuda 'biz emredildik' veya 'nehyedildik' diye bir ifade kullandığında şayet bununla fâilin Hz. Peygamber olduğu kastediyorlarsa bunu açıkça belirtmiş olmalarıdır. Mesela Ukbe b. Amir "Üç vakit vardır ki Resûlullah o vakitlerde bize namaz kılmayı yasakladı."⁷⁶ Safvân b. Assâl ise "Resûlullah (a.s.) yolcu olduğumuz zaman, bize mestlerimizi üç gün üç gece çıkarmamamızı emrederdi."⁷⁷ demiştir. Nitekim bu örneklerde hem nehyeden hem de emreden Hz. Muhammed'dir ve bu özellikle belirtilmiştir.

Özetle şunu belirtmek gerekir ki Hanefî usûlcüler sünnet kelimesinin tarifinde fâilin kimliğini belirlemede herhangi bir kısıtlamaya gitmeden gerek Hz. Peygamber'in, gerekse sahabilerin din ile ilgili konularda takip ettiği yol mânâsında sünneti kullanmışlardır. Ancak Hanefîlerin sünnet kelimesini hem Hz. Peygamber'in hem de sahâbenin uygulamaları için kullanmaları ikisine verilen değer aynı olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü gerek Ebû Hanife gerekse onun ekolünü devam ettirenler sahâbe kavli ve uygulamalarını delil olarak görmekle birlikte bunu üçüncü dereceden bir delil olarak algılamışlardır.⁷⁸

4.6. Kendisinden Rivayet Edilen Kişi Rivayet Ettiğini İnkâr Ederse Bu Hadiste Zayıflık Olur Mu?⁷⁹

Lamişî şöyle demektedir: "Bazıları unutmaya ihtimalinden dolayı olmaz dediler. Bu görüşün Muhammed eş-Şeybanî'ye ait bir görüş olduğunu söylediler. Ama en doğrusunu Allah bilir."⁸⁰

Hanefî usûlcüler bu başlık altında genellikle râvisinin unuttuğu hadisi konu edinirler. Onlar hadis rivayeti gibi önemli bir konuda ravinin kendi rivayetini unutmamasını mazur görmezler. Burada hadis râvilerini asıl (sahabe) ve fer' (sahabe haricindekiler) olmak üzere iki kısma ayıran usûlcüler aslın inkarı halinde her halükarda, fer'in inkarı halinde ise onun sika birisi olması kaydıyla rivayeti amel etmeye elverişli görmezler.⁸¹

4.7. Haber-i Vahid Had ve Kısas Gibi Ukubat Alanında Kabul Edilir mi?

Lamişî bu konuda da şöyle demektedir "Alimlerimiz bu konuda ihtilaf ettiler. Bazıları bunun tercih edilen bir delil olduğunu ve şahadet gibi içinde şüphe belirtisi olsa bile mutlak olarak hüccet olduğunu söylemişlerdir."⁸²

76 Abdürrezzâk, *Musannef*, 3: 525; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 152; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirin", 293; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 52; Tirmizî, "Cenâiz", 41; Nesâî, "Mevâkit", 33; İbn Mâce, "Cenâiz", 30.

77 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 239-240; Tirmizî, "Tahâret", 71; "Daavât", 99; Nesâî, "Tahâret", 98; İbn Mâce, "Tahâret", 62.

78 Bkz. Aktepe, *İmam Şâfi'de Sünnet*, 99.

79 Burada hadis râvilerini asıl (sahabe) ve fer' (sahabe haricindekiler) olmak üzere iki kısma ayıran usûlcüler aslıninkarı halinde her halükarda fer'in inkarı halinde ise onun sika birisi olması kaydıyla rivayeti amel etmeye elverişli görmezler. Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. Debûsî, *Takvîm*, 201-202; Serahsî, *Usûl*, 2: 3-5.

80 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 152.

81 Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. Debûsî, *Takvîm*, 201-202; Serahsî, *Usûl*, 2: 3-5.

82 Lâmişî, *Kitabun fi Usulî'l-Fıkh*, 152.

Bazıları da yalan olma ihtimalinden dolayı caiz görmemişlerdir. Çünkü hadler şüphe ile düşer. Şüpheli delil ile had (hudud şehadetin aksine) sabit olmaz. Çünkü şehadet sadece bir hal belirtisi olup, kesin vücubiyet gerektiren durum ise, icma ve kitap nassı ile kesin bir delille sabit olur. Bunda sorunlu olan haber-i vahidle vücubiyet konusudur. Daha önce de açıkladığımız üzere burada bir şüphe sözkonusudur. Allah en iyi bilendir.⁸³

4.8. Hz. Peygamber'in Fiilleri

Lâmişi bu konuda açıklamalarına şöyle devam etmektedir: “Hz. Peygamber'in fiilleri iki kısımdır: Yeme-içme ve uyku gibi sırf dünya işlerine ait davranışlar. Lâmişi “bu konuda söz söylemeyeceğiz” dedikten sonra şöyle devam etmektedir: Diğer kısım ise çeşitli kısımlara ayrılır:

1. Kitabın mücmelini beyan etmek: Bunun hükmü o mücmelin hükmü ile aynıdır. Mücmel nedb ise o da nedb, mubah ise mubah vacip ise vücub ifade eder.

2. Diğer bir kısım ise sadece Hz. Peygamber'e has olan (hasaisü'n-nebi) olan fiillerdir ki teheccüd namazı gibi veya sadece ona mübah olan davranışlar, Hz. Peygamber'e dörtten fazla kadınla evlenmenin helal kılınması gibi.

3. Diğer bir kısım da bu konuda onun hükmüne dair elimizde bir delil bulunmayan davranışlar. Bu konuda bu davranışlara ittiba ve iktida etmenin vacip olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Irak meşâyihî ittibanın vacip olmadığını söylediler. Bilakis mubah olduğunu söylediler. Onun yaptığı davranışlar vacip, mendub ve mubah olur. Bu üç durum da aynıdır. Bunun en alt tabakası ibaha olma durumudur. Bir hükmün mubaha hamli ancak bir delil ile olur. Bu durum Hz. Peygamberin emirlerinin aksine bir durumdur. Bu emirlere uymak vaciptir.”

Semerkand alimleri⁸⁴ de bu davranışlara uymayı onun emrettikleri gibi itikadi

83 Lâmişi, *Kitabun fi Usul'l-Fıkh*, 152-153.

84 Hz. Peygamber'in fiillerine bağlayıcılığı konusunda Debûsi, Serahsi ve Pezdevi biri Kerhî'ye diğeri ise Cessâs'a ait olmak üzere iki farklı nakle yer verirler. Ancak bu nakiller arasında bazı farklar vardır. Debûsi ve Pezdevi'nin açıklamalarına göre Kerhî, sıfatı bilinsin ya da bilinmesin (ki ona göre Hz. Peygamber'in sıfatı bilinmeyen fiilleri mubah kategorisindedir) Hz. Peygamber'in fiillerinde aslanın hususiyet olduğunu ve bu fiillerde müşareket'in sabit olabilmesi için ayrı bir delile ihtiyaç duyulacağını savunur. Bkz. Debûsi, *Takvîm*, 247. Serahsi'ye göre ise Kerhî, Peygamber'in bir fiilinin vacib, mendub veya mubahlık niteliği bilinirse onu yine bu sıfatlar çerçevesinde Müslümanların dayapması gerektiği kanaatindedir. Ayrıca Serahsi'nin aktardığı bilgilere göre Kerhî Peygamber'in fiilinın sıfatı bilinmemesi durumunda mubahlığın sabit olacağını ve sadece Hz. Peygamber'in sıfatı bilinmeyen bu fiillerinde hususiliğın anlaşılması gerektiğini savunur. Bkz. Serahsi, *Usûl*, 2: 87. Cessâs'ın konuyla ilgili nakillerini de dikkate aldığımızda Kerhî'ye atfedilen bu iki farklı görüşten birincisi daha isabetli görünmektedir. Zira Serahsi'nin nakline göre Kerhî sadece mubah olan fiiller hakkında hususilikten bahsetmektedir ki bunun pek bir anlamı olmaz. Bkz. Demir, “Hanefi Mezhebi Fıkıh Usulünde Sünnet Anlayışı”, 26.

Debûsi, Serahsi ve Pezdevi'nin, Cessâs'ın bu konudaki görüşü hakkında naklettikleri bilgiler ise örtüşmektedir. Buna göre Cessâs, Hz. Peygamber'in fiillerinden sıfatı bilinmeyenler hakkında mubahlığa hükmetmişken sıfatı bilinenler hususunda Hz. Peygamber o fiili hangi sıfatla yapmışsa Müslümanların da aynı sıfatla yapması gerektiğini düşünür. Çünkü Hz. Peygamber'in yaptığı bir fiil ona hass ise bu durum ya Allah Teâla tarafından ya da bizzat Peygamber'imizin kendisi tarafından açıklanmıştır. Cessâs'ın müşareket ile ilgili bu görüşü onunla Kerhî arasındaki ayrım noktasını oluşturmaktadır. Çünkü Cessâs aslanın müşareket olmasından hareketle

olarak değil de ameli olarak vacip görmüşlerdir. Hz. Peygamber kendisi mukteda (uyulan) olduğu için asıl olan aksine bir delil olmadıkça ona uyulması vaciptir.⁸⁵

Ashabü'l hadisten bazıları da onun emirleri vaciptir yaptıkları da vaciptir demişlerdir. Tevakkuf edenler şöyle demişlerdir: Mubah olduğuna dair bir delil veya vacip olduğuna dair delil olmadığı sürece veya ona has olmadığı sürece vacip olduğuna dair delil bulununcaya kadar tevakkuf edilir.⁸⁶

4.9. Tabiunun Sahabiye Taklidi Meselesi

Lâmişî bu konuyu Haber-i vahid ve kıyasın birbirlerine takdimini,⁸⁷ Haber-i vahidin kıyasa göre konumunu belirlemek amacıyla zikretmiştir. Lâmişî bu konuda şöyle demektedir: “Tabiunun, müctehid olan sahabiye taklit etmesi vacip midir? Ashabımızın çoğunluğuna göre vaciptir. Bazıları da sadece hulefai raşidine uymayı vacip gördüler. İmam Şafii'nin ashabının çoğunluğuna göre taklit etmek vacip değildir.”⁸⁸

Meselenin şekli şöyledir: Bir sahabi fetva makamına ulaştığı zaman ve ondan başkasının muttali olamadığı umumu belvaya konu olmayan bir olay hakkında bir söz gelmiş ve onun akranından hilafına bir görüş gelmemişse bu durumda tabiunun sahabiye taklidi caiz midir değil midir? İhtilafın sebebi bu yönüyledir. Ancak olay adeten meşhur olmuş ve onu başkasından gizlemek mümkün değilse ve ondan bir söz gelmiş ve bunun hilafına bir şey gelmemişse zaten bu konuda bir söz yoktur bu durum zaten icma kabilindedir.⁸⁹

Taklit vacip değildir diyenler, “Ey basiret sahipleri! (Gerçeği görebilenler! bundan) ibret alın” (Haşr 59/2) ayetini delil getirerek “Allah, taklidi değil ibret almayı emreder”⁹⁰ demek suretiyle taklide karşı çıkmışlardır. Aynı şekilde Hz. Ömer'den rivayet edilmiştir. O Şureyh'e Allah'ın kitabıyla hükmet, sonra Peygamber'in sünneti ile sonra kendi reyinle hükmet diye bir emir gönderdi. Ama “benim reyimle hükmet” demedi. Sahabinin sözü tabininki gibi muhtemeldir ki hata ve kusurdan masum değildir. Tabiinin onu taklidi caiz değildir.⁹¹

Hz. Peygamberin “Benden sonra Ebu Bekir ve Ömer'e uyunuz”⁹² hadisindeki uyma emri vaciptir. Yine Hz. Peygamber dedi ki: “Ashâbım yıldızlar gibidir. Han-

hususilik için delil şartı koyarken; Kerhî aslolanın hususilik olduğundan hareketle müşareket için delili şart koşturmuş. Müelliflerin üçü de bu konuda Cessâs'ın görüşüne itibar ederler. Bkz. Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Câsim en-Neşemî (Kuveyt 1994). 3: 215; Demir, “Hanefî Mezhebi Fıkıh Usulünde Sünnet Anlayışı”, 26.

85 Lâmişî, *Kitabun fi Usulil-Fıkh*, 153-154.

86 Lâmişî, *Kitabun fi Usulil-Fıkh*, 154.

87 Haber-i vahid ve kıyasın birbirlerine takdimi konusunda bkz. Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı*, 179-186.

88 Lâmişî, *Kitabun fi Usulil-Fıkh*, 154.

89 Lâmişî, *Kitabun fi Usulil-Fıkh*, 155.

90 Lâmişî, *Kitabun fi Usulil-Fıkh*, 155.

91 Lâmişî, *Kitabun fi Usulil-Fıkh*, 155-156.

92 Tirmizî, “Menâkıb”, 16.

gisine tâbi olsanız hidayete erersiniz.⁹³ Hz. Peygamber burada, onlara tabi olmada hidayet olduğunu beyan etti. Amel konusunda da onlardan birisinin bir sözüne uymak da mümkündür.⁹⁴

Makul olan sahabenin ictihadının onların tabiuna olan bir derece daha üstün oluşlarından dolayı doğruya daha yakın olduğudur. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurur: “İnsanların en hayırlısı benim asrımdır. Sonra onları takib edenler, sonra onları takib edenlerdir. Yine ben ashabıma emanetim ashabım da ümmetime emanettir. Onlar hadisleri ezber ve zaptetme konusunda dikkatliydi. Onlarda haklı elde etmek (doğruyu) için hırs fazlalığı vardı. Bu konumda olan birisi hak olanı daha iyi göreceği gibi doğru olanı idrak etmede de daha isabetli olacaktır. Dolayısıyla ictihadındaki hata ihtimali daha az olacaktır. İhtimalin de mertebeleri vardır. Bunlar birbirlerinden derece itibariyle farklı olabilmektedir. Bu yüzden yanılma ihtimali az olanla amel etmek gerekir. Bunda dolayı diyoruz ki: Haber-i vahid kıyasa mukaddemdir. Yine de en iyisini Allah bilir.”⁹⁵

Diğer bazı Hanefiler bu konuda şöyle düşünmektedir. Örneğin Serahsî'nin açıklamalarına göre İmam Mâlik sahâbenin fakih olmasını dikkate almadan kıyasın haber-i vâhide tercih edilmesi gerektiğini savunur.⁹⁶ Oysa Serahsî amel edilebilirlik konusunda, râvisi fakih olan haber-i vâhidin kıyas karşısında tercih edilmesi gerektiği kanaatinde. O, kıyas karşısında haber-i vâhidin tercih sebebini şöyle izah eder: Resûlullah'tan aktarılan söz, aslı itibariyle kesinlik taşır ondaki şüphe, naklinden kaynaklanır. Kıyasta ise şüphe başlangıçtan itibaren vardır. Aslı itibariyle şüpheli olan kıyas aslen kesin bilgi ifade edip nakli esnasında kendisine bazı şüpheler arız olan haber-i vâhiden daha aşağı bir seviyededir. Zayıf olanla hükmedip kuvvetli olanı terk etmek ise câiz değildir.⁹⁷

Sonuç

Hanefî alimler ilk devirlerde hadis usulü ile ilgili müstakil bir eser yazmamış olup bazen diğer bazı mezhep müntesipleri tarafından ciddi şekilde tenkide maruz kalmış olsalar da hadis/sünnetin anlaşılması, yorumlanmasına yönelik ilk zamanlardan beri ciddi bir çalışma içerisine girmişlerdir. Bu bağlamda Mâturidî gelenek ve kültür içerisinde yetişmiş olan Lâmişî, Semerkandlı bir kelâm ve usul âlimidir.

93 Zehebi (ö. 748/1348) bu hadisin Bağdat kadısı Cafer b. Abdilvâhid el-Hâşimî'nin (ö. 258/872) uydurmalarından biri olduğunu söylemektedir Abbasi halifesi Me'mun (ö. 213/833), Bağdat kadılığını yapmakta olan meşhur fakih Yahya b. Eksemî (ö. 242/857) azledip yerine İbn Adiy'in *münkeru'l-hadis ve hadis hırsız* olarak nitelediği Cafer b. Abdilvâhid'i tayin etmiştir. Bkz. Abdullah b. Adi b. Abdullah, *el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Ğazâvî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 2: 155. Kadı Cafer ise Müstâin-Billâh (ö. 252/866) tarafından azledilip Basra'ya sürgün gönderilmiştir. Bkz. Zehebi, *Mizanu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 2: 141-142.

94 Lâmişî, *Kitabun fi Usul'l-Fikh*, 156.

95 Lâmişî, *Kitabun fi Usul'l-Fikh*, 157.

96 Serahsî, *Usûl*, 1: 339.

97 Serahsî, *Usûl*, 1: 339.

Mâturidî kelâm sistemi ise, Ebû Hanife'den başlayan bir süreç içerisinde hicri VI. asrın sonuna kadar teşekkülünü tamamlayan Semerkand Hanefiliğinin yerel kelâm öğretisidir. Lâmişî de bu gelenek içerisinde, kalamcı olarak bilirse de hadis/sünnetin anlaşılması, yorumlanmasına yönelik açıklamalarda da bulunmuştur.

Lâmişî, hadislerle ilgili konuları “ahbar” başlığı altında ele almakta ve değerlendirmektedir. Haberlerle ilgili konuları daha çok bilgi değeri, bağlayıcılığı, delil olma yönü ve kabulünde gerekli şartlar açısından ele almaktadır.

Lâmişî, mezhebinin haber teorisini mütevâtir-meşhur-âhâd olmak üzere üç başlık altında inceler ve burada bazı konularda Mu'tezile gibi mezheplerin görüşlerine yönelik reddiye niteliğinde açıklamalarda bulunur.

Lâmişî, genel olarak mevcut Hanefî usûlünde haber-i vâhidin kabulü için ileri sürülen şartlara ek olarak kanaatimizce kalamcı olmasından dolayı akla uygunluğunun şart olduğunu dile getirmiştir.

Rivayetin sıhhati için âkıl bâliğ olma şartı ile ilgili olarak Lâmişî'ye göre rivayetin sıhhati için akıl baliğ olmak şart değildir

Lâmişî isnadın, haber-i vahidin kabulü için Şâfiilerin aksine bir şart oluşturmadığını hadisi mana ile rivayet emek caiz olduğunu haber-i vahidin kabul edilmesi için sayı şartı olmadığını söyler.

Bir sahabi bununla emrolunduk veya şundan nehyedildik... şeklinde açıklamalarda bulunması durumunda Lâmişî'nin belirttiğine göre bu durumun çoğunluğuna göre hüccet olduğunu bu sözleriyle onların hükmü öğretmeyi ve şeriatı tebliği kastedtiklerini söyler. Kendilerinin de bu görüşte olduklarını sahabinin “şöyle dediği gibi bu bize vacip kılındı veya haram kılındı veya mubah kılındı gibi söylemlerinden bu durumun kendi mezhebinin anlayışı doğrultusunda icmaya göre mubah veya haram kılan kişi Hz. Peygamberdir diye hamledildiğini, sahabinin bu sünnettendir dediği zaman bu durumun Hz. Peygamberin sünnetine hamledildiğini, çünkü uyulan ve takip edilen kişi Hz. Peygamber olduğunu, bundan dolayı mutlak sünnet deyince onun sünnetinin anlaşıldığını, ancak bu durum Ömeryn sünneti gibi bir kalıpla takyid edilirse bunun farklı bir durum olduğunu ancak kendilerinin de sünnet hakkındaki görüşlerinin mutlak manada sünnet (Hz. Peygamber'in sünneti) anlaşılır tarzında açıklamalarda bulunur.

Haber-i vahid had ve kısas gibi ukubat alanında delil olup olmadığı ile ilgili olarak da alimlerin bu konuda ihtilaf ettiklerini bazıları tercih edilen bir delil olduğunu ve şahadet gibi içinde şüphe belirtisi olsa bile mutlak olarak hüccet olduğunu söylemişlerdir.

Lâmişî, Hz. Peygamber'in fiilleri yeme içme ve uyku gibi sırf dünya işlerine ait davranışlar ile diğer kısmın çeşitli kısımlara ayrıldığını kitabın mücmelini beyan eden kısmın hükmünün o mücmelin hükmü ile aynı olduğunu mücmelin

nedb olması durumunda hükmün nedb olduğunu, mubah ise mubah vacip ise vücub ifade ettiğini ayrıca diğer bir kısmın ise sadece Hz. Peygamber'e has olan (hasaisü'n-nebi) olan filler olan teheccüd namazı gibi ve ya sadece ona mübah olan Hz. Peygamber'e dörtten fazla kadınla evlenmenin helal kılınması gibi davranışlar olduğunu, keza diğer bir kısmın da bu konuda onun hükmüne dair elimizde bir delil bulunmayan davranışlar olduğunu bu konuda bu davranışlara ittiba ve iktida etmenin vacip olup olmadığı hususunda ihtilaf edildiğini, Irak meşâyihî ittibanın vacip olmadığını bilakis mubah olduğunu, Semerkand alimlerinin de bu davranışlara uymayı onun emrettikleri gibi itikadi olarak değil de ameli olarak vacip gördüklerini, Hz. Peygamberin kendisi mukteda (uyulan) olduğu için asl olan aksine bir delil olmadıkça ona uyulması vacip olduğunu, Ashabü'l hadisten bazılarının da onun emirleri vaciptir yaptıkları da vaciptir dediklerini dile getirmiştir.

Tabiunun sahabiyi taklidi meselesinde Lâmişî bu konuyu Haber-i vahid ve kıyasın birbirlerine takdimini, Haber-i vahidin kıyasa göre konumunu belirlemek amacıyla zikretmiştir. Lâmişî bu konuda Tabiunun, müctehid olan sahabiyi taklit etmesinin alimlerinin çoğunluğuna göre vacip olduğunu bazılarının da sadece hulefai raşidine uymayı vacip gördüklerini İmam Şafii'nin ashabının çoğunluğuna göre taklit etmenin vacip olmadığını dile getirmiştir. O, İmam Mâlik'in sahâbenin fakih olmasını dikkate almadan kıyasın, haber-i vâhide tercih edilmesi gerektiğini savunduğunu ancak doğru olanın haber-i vahidin kıyasa takdim edilmesi gerektiğidir.

Genel olarak Hanefî mezhebine müntesip alimler özelde de Hanefî usûlcüler ilk zamanlardan beri zaman zaman tenkide uğramış olsalar da Hadis/sünnetin anlaşılmasına yönelik olarak eserlerinde sünnet konusuna büyük önem vermişlerdir. Hanefî usûlcüler eserlerindeki haber/sünnet bahislerinde kendi anlayışlarını ortaya koyarken, kendilerine yöneltilen eleştirilere cevap vermişler veya kendilerinin yanlış gördükleri anlayış ve düşüncelere reddiye tarzında açıklamalarda bulunmuşlardır.

Sonuç olarak Lamişî'nin *Kitabun fi Usuli'l Fıkh* adlı eseri başta olmak üzere Hanefî mezhebi usul kaynaklarının bu gözle incelenmesinin günümüz hadis usulü çalışmalarına önemli katkılar sağlayacağını ve farklı bakış açıları kazandıracağını ayrıca hadis/sünnetin anlaşılması konusunda usul kaynaklarından faydalanılması gerektiğini düşünüyoruz.

Kaynakça

- Abdülaziz el-Buhârî, Alaüddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr ala Usûli'l-Pezdevî*. Gözden geçiren Hasan Hilmi Rizevî. 4 cilt. İstanbul 1307.
- Apaydın, Yunus. "Meşhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29: 368-371. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Aydın, Ömer. *Türk Kelam Bilginleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

- Baktır, Mustafa. "Umûmü'l-belvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42: 155-156. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bebek, Adil. "İmam-ı Mâturîdî ve Kâdî Abdulcabbar'a Göre Haber-i Vahidin Epistemolojik Değeri". *Kelamda Bilgi Problemi Sempozyumu: Bildiriler* içinde, 47-52. Bursa 2003.
- Bedir, Murtaza. "Mâturîdî Usulü", *Büyük Türk Bilgini Mâturîdî ve Mâturîdîlik* içinde. İstanbul 2009.
- Çağrı, Mustafa. "Zan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44: 120-122. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Debusi. *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fıkh*. thk. Halil Muhyiddin el-Hüseyn. Beyrut 2001.
- Demir, Serkan. "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usulünde Sünnet Anlayışı", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. "el-İlim ve'l-Muteallim". *İmam Azamın Beş Eseri* içinde. İstanbul 1992.
- Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vahid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14: 349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hafnâvî, Muhammed İbrâhim. *Dirâsât Usûliyye fi's-Sunneti'n-Nebeviyye*. el-Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1412/1991.
- Hallâf, Abdulvahap. *İslam Hukuk Felsefesi-İlmi Usulî'l-Fıkh*. çev Hüseyin Atay. Ankara 1985.
- İbn Adiy, Abdullah b. Adî b. Abdullah. *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*. thk. Yahyâ muhtâr Gazâvî. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1988.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebû'l-Hasan. *el-Mugni fî Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*. thk. Muhammed Mustafa Hilmi Ebul-Vefâ. Kahire 1382/1962.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslami İlimlerde Metod Sorunu*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Koçinkağ, Mansur. "İlk Dönemde Sünnet Ve Haber-i Vahidle İlgili Tartışmalar". Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*. İstanbul 2014.
- Köksal, Cüneyd ve İbrahim Kâfi Dömez. "Usûl-i fıkh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42: 201-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Lâmişî. "Keşfü'l-Elfâz". thk. M. Hasan Mustafa Çelebi. *Mecelletü'l-Bahsü'l-İlmi ve Tûrâsî'l-İslami*, 1 (1398): 245-267.
- Özen, Şükrü. "İsa b. Ebân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22: 480-481. İstanbul: TDV Yayınlar, 2000.
- Özmen, Ramazan. "Hanbeli Mezhep Fıkıh Usulcülerinin Hadis/Sünnet Metodolojisi". Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Sarıtaş, Murat. "Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi". Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- Serahsî. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî. 2 cilt. Kahire 1954.
- Şık, İsmail. "Semerkandlı Hanefî-Maturidi Alim Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ve İlmi Konumu". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2010): 105-124.
- Tirmizi. *Sünen*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1992.
- Tuğlu, Nuri. *Mâturîdîlik ve Hadis*. İstanbul 2016.
- Tuğlu, Nuri. "Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı". *Mîllet ve Nihal* 7, 2 (2010): 95-139.
- Türcan, Zişan. "Bazı Hanefî Usulcülerin Mana ile Rivayet Meselesine Yaklaşımları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2011/2): 109-126.
- Uğur, Ahmet. "Mâturîdî Zamanında İslam Âlemine Kısa Bir Bakış". *Ebu Mansur Semerkan-*

- di Maturidi (862-944), Ebu Mansur Semerkandi Maturidi Kongresi içinde, 1-8. Kayseri: Erciyes Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yay., 1986.*
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebi'nin Hadis Metodu*. Ankara 2012.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Felsefesi ve Kelâmı*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Pınar Yayınları, 2004.
- Zehebî. *Mîzanu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*. thk. Ali el-Becâvî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- Zysow, Aron. "Hanefi Hukuk Kuramında Mutezililik ve Mâturidilik". çev. Süleyman Aydın. *Hikmet Yurdu* 2, sy. 4 (2009): 147-178.